

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КУШНІР Л. В.,
аспірант кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 343.14

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ, ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ТА ІМІДЖУ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розкриваються проблеми захисту честі, гідності, іміджу та ділової репутації людини при провадженні розслідування, гармонізації законодавства, удосконалення слідчої практики.

Ключові слова: честь, гідність, імідж, ділова репутація, захист.

В статье раскрываются проблемы защиты чести, достоинства, имиджа, деловой репутации человека в сфере уголовного судопроизводства, гармонизации законодательства, совершенствования следственной практики.

Ключевые слова: честь, достоинство, имидж, деловая репутация, защита.

The article reveals the problems of protection of honor, dignity, and business reputation, image of a person in criminal proceedings, harmonizing legislation, improving investigative practices.

Key words: dignity, honor, image, reputation, protection.

Вступ. Реалізація конституційної ідеї перетворення України на демократичну, соціальну, правову державу вимагає створення ефективного законодавства та практики його застосування, які забезпечують реальний захист прав і свобод людини взагалі і захист честі, гідності, ділової репутації та іміджу людини зокрема.

Незважаючи на те, що повага до людської гідності закріплена в новому Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) (ст. 11) як одна із загальних засад кримінального провадження, в практичній діяльності правоохоронних органів досі не зжиті факти порушень указаних прав і свобод людини, мають місце як незаконні обвинувальні вироки, так і приниження честі і гідності людини в ході провадження слідчих та інших процесуальних дій в кримінальних провадженнях.

Проблеми забезпечення верховенства права та захисту честі і гідності особи знаходяться в центрі уваги науковців [1–20]. Між тим сьогодні в Україні відсутні цілісні теоретичні та прикладні дослідження проблем забезпечення захисту честі, гідності, ділової репутації та іміджу людини в кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення основних алгоритмів подальшого реформування організації розслідування з урахуванням зміцнення гарантій захисту честі і гідності людини.

Результати дослідження. Стаття 11 КПК України закріплює принцип поваги до людської гідності. Водночас в ст. 3 Конституції України йдеться про те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а ст. 68 визначає, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися

Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Вочевидь, норми КПК України мають бути змінень відповідно до Конституції України. Зауважимо, що в юридичній літературі дослідники зазвичай говорять саме про захист честі і гідності людини [1], а в останніх публікаціях окремі автори слушно звертають увагу на актуальність забезпечення, окрім вказаних благ, захисту ділової репутації [1; 4–6; 8; 11; 17; 18; 20]. Водночас деякі креативні вчені, наприклад, О. Сушкова та Р. Волков, уже говорять і про захист іміджу людини [2, с. 191–193].

Що ж до правової доктрини, то варто погодитись з концепцією В. Тертишника, який дає такі дефініції: «Честь – об'єктивно наявні уявлення про властивість моральних, духовних та інших якостей особистості, які визначають ставлення до людини в суспільстві. Гідність – внутрішня самооцінка людини як особистості. Репутація – наявні в суспільстві уявлення про ділові та інші якості людини чи юридичної особи. Право на честь, гідність, ділову репутацію складається із правомочності володіння, користування і розпорядження названими благами. Правомочність із володіння характеризується можливістю володіти честью, гідністю, діловою репутацією незалежно від третіх осіб і вимагати від будь-якої фізичної та юридичної особи не порушувати ці блага. Правомочність із користування полягає в можливості використовувати відповідні уявлення про себе, що склалися у різних сферах, для досягнення певної мети чи отримання інших благ. Правомочність із розпорядження названими благами полягає в можливості її зміни тільки за волевиявленням самої особи чи її діями, що можуть до цього привести» [15, с. 31]. Думається, що до цієї концепції слід додати обов'язок правоохоронних органів захищати позитивний імідж людини.

Імідж розуміється як сконцентрований образ людини в цілому, система уявлень про конкретну людину, фізичну чи юридичну особу, що формується у оточуючих, це думка про цю людину у групі людей в результаті сформованого в їхній свідомості образу цієї людини, що виникла унаслідок прямого контакту з цією людиною чи результатами її праці, самопрезентації або унаслідок отриманої про цю людину інформації від інших людей. Розумній людині притаманно піклуватись про свій позитивний імідж, а держава має вживати заходів щодо його захисту від протиправного і необґрунтованого спотворення.

Забезпечення захисту честі і гідності людини є моральною основою людської спільноти, фундаментальною засадою цивілізаційного державотворення, одним з головних принципів кримінального провадження. «Шанобливе ставлення до людини та повага до неї повинні стати не тільки службовим обов'язком, але й моральним орієнтиром кожного правоохоронця», – слушно зазначає В. Ряшко [13, с. 314].

В ст. 7 «Дотримання прав і свобод людини» Закону України «Про національну поліцію» визначено: «Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання». В новому Законі України «Про прокуратуру» першою з засад діяльності прокуратури названо «верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності <...> найвищою соціальною цінністю».

В нормах права, що регламентують інститути слідчих дій, закон досить чітко зазначає про забезпечення захисту честі і гідності особи. Наприклад, в ч. 4 ст. 241 КПК України зазначається, що «при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я», в ч. 4 ст. 240 КПК України зазначається, що «проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода».

Згідно з ч. 3 ст. 271 КПК України «під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні». Подібні новели законодавства

потребують додаткового аналізу, уніфікації і системного викладення в окремій нормі права.

Забезпечення поваги до честі і гідності людини означає, по-перше, недопустимість дій, що принижують честь і гідність людини (образ, погроз, насильства тощо); по-друге, недопустимість збирання, використання, зберігання та розголошення хибної, брудної, принижуючої честь, гідність чи ділову репутацію людини недостовірної інформації; по-третє, ставлення з повагою до людини, до її індивідуального образу, поглядів, переконань, духовного життя, віри, мрій; нарешті, гарантованість відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої приниженням честі і гідності людини, гарантованість судового захисту честі, гідності і ділової репутації людини [11, с. 129–130].

Захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи, за визначенням І. Грищенка, може здійснюватися за допомогою різних способів. Способи захисту честі, гідності та ділової репутації можуть бути як загальними, так і спеціальними. До загальних способів захисту належать припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, відшкодування моральної (немайнової) шкоди. До спеціальних способів належать спростування неправдивої інформації та суміжні способи захисту, а саме: право на відповідь, право вимагати припинення подальшого поширення інформації та визнання поширеної інформації неправдивою, заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права [11, с. 129–130].

В ст. 1176 Цивільного кодексу України визначаються такі положення: «Шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Якщо кримінальне провадження закрито на підставі закону про амністію або акта про помилування, право на відшкодування шкоди не виникає. Фізична особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди».

Моральна шкода відшкодовується у грошовій формі незалежно від відшкодування майнової шкоди. Але у визначенні розміру відшкодування моральної шкоди ще досі не сформувався сталої слідчої і судової практики. Згідно зі ст. 13 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» розмір моральної шкоди визначається з урахуванням обставин справи, але не може бути меншим за один мінімальний розмір заробітної плати за кожний місяць перебування під слідством і судом. Між тим ці положення законодавства певним чином застаріли і не в повній мірі відповідають практиці Європейського суду з прав людини.

Так, у справі «Шульгін проти України» (рішення від 8 грудня 2011 року) заявник скаржився щодо відсутності можливості отримати компенсацію за незаконне позбавлення волі протягом двох років. ЄСПЛ постановив, що відповідно до п. 2 ст. 44 Конвенції держава-відповідач повинна сплатити заявникові 16 000 € (шістнадцять тисяч євро) як відшкодування моральної шкоди.

Крізь призму прецедентів ЄСПЛ слід сьогодні переглянути чинне національне законодавство України, розробити та прийняти нове законодавство щодо відповідальності держави за факти зловживань посадовими особами органів влади, системно викласти квінтесенцію реалізації принципу поваги до людської честі, гідності і репутації в окремій процесуальній нормі.

Пропонуємо ст. 11 КПК України викласти таким чином:

«Стаття 11. Повага до людської честі, гідності і репутації.

1) Під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської честі, гідності, репутації, іміджу, прав і свобод кожної особи.

2) Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

3) До підозрюваних, затриманих і взятих під варту осіб має бути ставлення з урахуванням принципу презумпції невинуватості. Ніхто публічно не може називати їх злочинцями, давати тлумачення їх діянь чи розповсюджувати щодо них матеріали справи, доки не буде винесено вироку суду.

4) Слідчі органи і суд мають зберігати в таємниці відомості про будь-яку особу конфіденційного характеру, отримувани в процесі своєї діяльності, якщо інтереси правосуддя не вимагають іншого. Не допускається використання та розголошення хибної, брудної, принижуючої честь, гідність чи ділову репутацію людини недостовірної чи сумнівної інформації.

5) До затриманих чи заарештованих на досудовому слідстві має застосовуватися режим, який відповідає їх статусу незасуджених осіб. Вони утримуються окремо від останніх; забороняється зловживати положенням затриманих або ув'язнених осіб, змушуючи їх зізнатися, якимось по-іншому викрити самого себе або свідчити проти іншої особи.

6) Жодна затримана особа, жоден підозрюваний чи обвинувачений не може зазнавати під час допиту насильства, погроз або такі методи розслідування, які порушують його здатність приймати рішення або робити свідомі судження.

7) Жодна підозрювана чи обвинувачена особа, чи особа, яка перебуває в ув'язненні, не повинна навіть з її згоди бути підданою будь-яким медичним або науковим дослідям, які можуть зашкодити її здоров'ю чи можливості свідомо брати участь у кримінальному провадженні.

8) Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

9) З огляду на принцип презумпції невинуватості підозрюваного (обвинуваченого) до початку відкритого судового процесу забороняється слідчим, детективам, прокурорам, співробітниками оперативних підрозділів та будь-яким посадовим і публічним особам органів влади та засобів масової інформації оприлюднювати і розповсюджувати у зв'язку з кримінальним провадженням відомості про особу підозрюваного (обвинуваченого), публічно, в засобах масової інформації чи офіційних документах, окрім актів кримінального провадження, спрямованих на виконання функцій обвинувачення, стверджувати, що певна особа є злочинцем чи вчинила конкретне кримінальне правопорушення».

Висновки. Забезпечення захисту честі, гідності, іміджу і ділової репутації людини в діяльності органів досудового розслідування національної поліції потребує прийнятті окремого міжгалузевого правового інституту, який знайде системне викладення як в КПК України, так і в законодавстві про слідчі органи та реабілітаційному праві.

Перспективи подальшого дослідження цієї проблеми вбачаються в розробці пропозицій з удосконалення інститутів слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел:

1. Беліков О. Право на захист гідності та честі / О. Беліков // Юридичний журнал. – 2009. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3354>.
2. Волков Р. Імідж у житті сучасної ділової людини / Р. Волков, О. Сушкова // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету (20–25 квітня 2006 року). – Суми, 2006. – С. 191–193.
3. Демократизація суспільства і розвиток особистості від тоталітаризму до демократії / [С. Головаха, І. Бекешкіна, В. Небоженко]. – К. : Наук. думка, 1992. – 128 с.
4. Грищенко І. Підходи до визначення понять честі, гідності та ділової репутації / І. Грищенко // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 2. – К. : Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2014. – С. 221–227.

5. Грищенко І. Способи захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в Україні / І. Грищенко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 2 (5). – С. 59–65.
6. Домбровський І. Честь, гідність, ділова репутація: Духовні складові особи чи юридична зброя / І. Домбровський // Юридичний вісник України. – 2000. – № 5. – С. 15–29.
7. Реформування законодавства в галузі медичних експериментів: медичні та правові аспекти / [А. Куліш, А. Баранова, П. Михайлішин] // Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки. – 2013. – № 5(1). – С. 89–92.
8. Луспеник Д. Судопроизводство по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации (опровержение недостоверной информации) / Д. Луспеник. – Х. : Харьков юридический, 2005. – 320 с.
9. Мельник І. Аналіз сучасних тенденцій у визначенні розміру компенсації моральної шкоди / І. Мельник, А. Гончарова // Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 21–22 травня 2015 року) / [за ред. А. Куліша, М. Бурбики, О. Резніка]. – Суми, 2015. – С. 302–304.
10. Негодченко О. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / О. Негодченко. – Х., 2004. – 20 с.
11. Пушкіна О. Порушення права на повагу честі, гідності та ділової репутації фізичної особи в мережі Інтернет / О. Пушкіна, І. Грищенко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 1 (4). – С. 51–56.
12. Пчолкін В. Теоретико-правові аспекти забезпечення прав і свобод людини й громадянина в діяльності правоохоронних органів / В. Пчолкін, О. Федосова // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 8–12.
13. Ряшко В. Шанобливе ставлення до людини як вияв поваги в професійній діяльності працівників ОВС (морально-правовий аспект) / В. Ряшко // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 308–314.
14. Тертишник В. Кримінальний процес України. Загальна частина. Академічне видання : [підручник] / В. Тертишник. – К. : Алерта, 2014. – 440 с.
15. Тертишник В. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / В. Тертишник. – 12-те вид., доповн. і перероб. – К. : Алерта, 2016. – 810 с.
16. Тертишник В. Проблеми захисту честі й гідності людини та відшкодування моральної шкоди у сфері правосуддя / В. Тертишник, В. Васильченко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – №1. – С. 96–100.
17. Ченцов В. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою : [підручник для слухачів магістратури юридичних вузів] / В. Ченцов, В. Тертишник. – К. : Правова єдність, 2016 – 324 с.
18. Шторин О. Відповідальність за розповсюдження в мережі Інтернет інформації, що не відповідає дійсності та порочить честь, гідність та ділову репутацію / О. Шторин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://consultants.kiev.ua/vidpovidalnist-za-rozpovsyudzhennya-v-merezhi-internet-informaci%D1%97-shho-ne-vidpovidaye-dijsnosti-ta-porochit-chest-gidnista-dilovu-reputaciyu/>
19. Шумило М. Способи компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням / М. Шумило // Часопис НаУОА. – 2010. – №1 (13). – С. 28–42.
20. Ясинок М. Особливості захисту честі, гідності та ділової репутації фізичних та юридичних осіб в порядку окремого провадження / М. Ясинок // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 64–69.

